

Engleski spomenici i umjetnine u Dalmaciji

Dalmacija je po svom geografskom položaju bila već od pretpovijesti u sastavu sredozemne kulture i nastavila je svoj kulturni razvitak tokom stoljeća za vrijeme grčkih kolonija i rimske vladavine. U ranom srednjem vijeku imala je kulturno-umjetničkih dodira s Franačkom državom, od XIV. stoljeća s Engleskom, Francuskom i Njemačkom, a u XVIII. stoljeću i s Rusijom. Iz tih se zemalja tada rijetko uvažahu umjetnine u Dalmaciju, koja je bila u stalnoj kulturno-umjetničkoj povezanosti sa susjednim apeninskim državicama, osobito s Mletačkom Republikom, kojoj je bila neko vrijeme i politički podređena. Upravo zbog tog stalnog dodira s talijanskim umjetničkim žarištima, a s obzirom na razliku podneblja i običaja, bio je ovdje isključen jači upliv sjevernoevropskih zemalja, među kojima je i Velika Britanija.

Pa ipak Dalmacija i Dubrovačka Republika bile su morem povezane i s Engleskom, a u vrijeme Napoleonskih ratova početkom XIX. stoljeća i u doba jakog razvitka dalmatinskog brodarstva u drugoj polovici tog stoljeća dodiri su s tom pomorskom zemljom bili jači i pojava proizvoda engleskog umjetničkog obrta na hrvatskoj obali odrazila se na nizu spomenika. Engleska umjetnička djela nisu mogla, kao ni ona španjolska ili nizozemska, kojih ovdje ima, uplivati na dalmatinsku umjetnost, jer su to bili slučajni uvozi i ostvarenja koja ne bijahu povezani bujnim iako ograničenim tokom likovnih umjetnosti u Dalmaciji.

Jedna od najstarijih uspomena kulturnih dodira Engleske s dalmatinskom obalom zabilježena je u gradu Dubrovniku. Stari dubrovački ljetopisci iz druge polovice XV. stoljeća bilježe da je stolnu crkvu njihova grada sagradio ili doprinio njezinoj gradnji engleski kralj Ričard I. Lavljeg Srca, ali ni do najnovijeg vremena nisu nađena opravdanja za tu predaju koja je postojala i u XVI. stoljeću.¹

Zna se iz pouzdanih povijesnih izvora da je stolna crkva zidana doprinosima dubrovačke vlade, a u opisu

njezina zdanja² i njezinih umjetnina iz XVI. stoljeća,³ kao ni u dokumentima njezine gradnje,⁴ nema ni traga spomena o njezinom darovatelju, pa se stoga predaja o Ričardu I. bar za sada ne da dokazati.

Očiti umjetnički dodir između Engleske i dalmatinske obale u toku XV. stoljeća jesu engleski kasnogotički reljefi, izrađeni iz alabastra. Zbog svojega malog oblika izvažahu se iz engleskih gradova u evropske zemlje, pa su vjerojatno brodovima, a i vezâ naših franjevacâ s onima iz Engleske već u XIV. stoljeću⁵ dospijevali i u dalmatinske primorske crkve. Sačuvalo ih se dvadesetak s prizorima iz života Marije, Krista i sv. Ivana. Odreda su to zbijene, pomalo dekorativne kompozicije s izduljenim likovima krhkim do vitkosti, a jasno postavljenim u građevinske prostore ili uz isječke pojedinih iluzionističkih zgrada. Engleski reljefi u Dalmaciji bijahu do sada tek spomenuti pa ću ih ovdje stoga opisati.

U baroknoj crkvi Gospe Čarskog polja kraj sela Čare na Korčuli ima ih najviše: osam komada koji čine ikonografsku cjelinu iz Marijina života uobičajenu kao ciklus među sličnim reljefima u Engleskoj. Središnji reljef prikazuje Bogorodicu u frontalnom položaju, odjevenu u dugoj odjeći i ogrnutu plaštem, raširenih ruku u stavu obožavanja. Svetokrug joj podržavaju anđeli. Pred njom kleči sv. Toma koji prihvaća sagnuti pojas,⁶ a nad njom su dva anđela na balkonima koji je obožavaju i središnji lik Krista. Na reljefu se primjećuju tragovi polikromije, zelene i žute zrake u mandorli i ostaci boje na anđeoskim krilima. Okolo središnjeg prikaza nižu se još četiri reljefa. U prizoru Navještenja Marija kleči na jastuku pod baldakinom i okreće se prema Stvoritelju, kojemu se iz usta k njoj pruža golubica sv. Duha, i Gabrijele koji je pozdravlja držeći u ruci svitak⁷ nad vazom sa cvijećem. Pozadina i

² F. de Diversis, »Opis Dubrovnikâ«, Dubrovnik 1973, str. 21.

³ C. Fisković, Umjetnine stare dubrovačke katedrale, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti XIII, 1—3, Zagreb 1966, str. 62.

⁴ C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik 1955, str. 23.

⁵ B. Rode, Necrologium fratrum minorum de observantia provinciae s. Francisci de observantia, Quaracchi 1914, str. 7, 14.

⁶ U franjevačkoj crkvi sv. Nikole u Stonu nalazi se spomen-ploča koja spominje fra Ivana iz Engleske, jednog od utemeljitelja tog samostana:

SERVORUM DEI IOANNIS AB ANGLIA ANDREAE A SARDINIA MO
MORTALES EXUVIAE
HIC JAM CONDITAE
QUATOUR POST FERE SAECULA
GRASANTE TERREMOTU
RAGUSIUM TRANSLATAE
DENUO CULTUI
PRISCAE QUIETIS LOCO RESTITUTAE
ANNO MDCCCXCVII
ENIXE
POSTULANTE PLAUDENTE
STAGNENSI POPULO

¹ V. Kostić, Kulturne veze između jugoslavenskih zemalja i Engleske do 1700. godine. Beograd 1972, str. 361; C. Fisković, Engleske povijesne uspomene i umjetnine na Jadranu, Slobodna Dalmacija, XI, Split 1953, broj 2539—2541 8, 9, i 10, IV, str. 3; isti, English monument in Dalmatia, Dubrovnik's relations with England, Zagreb 1977, str. 157.

⁶ Usporedi F. W. Cheetham, English Medieval Alabaster Altarpiece. Reprinted from the Museums Journal, volume 61, Number 4, March 1962, sl. 53, 58, 59; Illustrated catalogue of the exhibition of english medieval alabaster work, London 1913, sl. 53, 54, 59. T. Hodgkinson, English Medieval Alabasters. Victoria and Albert Museum. London 1976, sl. 6.

1 Središnji reljef na oltaru Gospine crkve u selu Čari na Korčuli*

2 NAVJESTENJE, Čara

pernati Gabrijel išarani su zlatnim točkama. U reljefu Porođenja Marija se klanja sinu koji je položen u mandorli u stavu blagosivljanja s kuglom pod nogama. Nad njim iz spilje vire glave magarca i vola, a uza njih je i Marija sa dva lika. Nad prizorom je baldakin nalik kulama, vrh kojega dva anđela šire vrpču.⁸ Njihova su krila obojana crveno. Sučelice tom reljefu je onaj Poklonstva triju kraljeva, koji prilaze Mariji na prijestolju nudeći Kristu darove. U gornjem uglu je Stvoritelj, a u donjem spava sv. Josip.⁹ Peti reljef prikazuje Gospino krunjenje; Krist postavlja majci krunu na glavu koju, držeći kuglu na koljenu, blagosivlje Stvoritelj.¹⁰ Natkriti

* TADIĆ KREŠIMIR je autor fotografija broj 1 do 5, 15 i 20.

⁷ Usporedi F. W. Cheetham o. c. (6) sl. 35; M. Bianco Fiorin, Due serie di bassorelievi alabastrini al Museo civico di storia e arte di Trieste, Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, N. 6. Trieste 1970, sl. 37; A. M. Olszewski, Gotychie rzeźby alabastrów pochodzenia angielskiego w Polsce, Biuletyn historii sztuki rok XXII, nr. 1. Warszawa 1960, sl. 13.

⁸ Usporedi: Illustrated catalogue . . . o. c. (6), sl. 40.

⁹ Usporedi: F. W. Cheetham, o. c. (6), sl. 35; Illustrated catalogue . . . o. c. (6), sl. 22; A. M. Olszewski, o. c. (7), sl. 14; L. Stone, Sculpture in Britain — The Middleages Alabasters. Penguin 1955.

su dugom krunom iz koje slijeće golub svetoga Duha. Pozadina svih reljefa je prekrita zlatnim točkama, a tlo je zeleno. Ta polikromija slaže se sa žučkastom izvornom bojom alabastra. Uz te su reljefne prizore, koji čine tematsku cjelinu, još dva samostalna reljefna lika: Ivan Krstitelj s jaganjcem na Evanđelju, s jedne strane,¹¹ i Ivan Evanđelist s orlom na Evanđelju i palmom mučeništva u rukama s druge strane. Ivanova kosa je žuto obojena, a unutrašnja je strana njegova plašta crvena. Iznad središnjeg reljefa viseća je gotička arkada koja, iako odijeljena, zatvara kompoziciju.

Svi su reljefi uzidani u sredini gornjeg dijela baroknog oltara koji ima četiri stupa kompozitnih glavica. Očito je po baroknom obliku oltara, da su u nj naknadno uzidani kao središnji triptih. Sama pak crkva pokazuje oblik XVII—XVIII. stoljeća. Na prozori-ma su uklesane godine 1687. i RITA 1720, koje vjerojatno označuju proširenost i obnovu (restaurita) crkve. Njezin oblik ne odaje starije doba, iako su trolučna

¹⁰ Usporedi: English Alabasters from the Hildburg Collection. Victoria and Albert Museum, London 1956, sl. 19.

¹¹ F. W. Cheetham, o. c. (6), sl. 35; Illustrated catalogue, o. c. (6), sl. 3. Bibliografiju o reljefima vidi: F. W. Cheetham, Medieval english alabaster carvings in the Castle Museum Nottingham 1973.

preslica i okrugli prozor izrađeni po romaničkom načinu, koji u Dalmaciji dugo traje. Ipak se crkva spominje »in campo magno Čarre« već u prvoj polovici XIV. stoljeća, a zna se iz pisanih dokumenata da je popravljena i proširena u osmom desetljeću tog stoljeća.¹² Mnogobrojne srebrene pločice zavjeta očituju da je bila osobito štovana, pa je prirodno da joj doniješe iz Engleske alabastarske reljefe koji su upravo — kako njihov ikonografski sadržaj to pokazuje — povezani uz pokroviteljicu Mariju. Po narodnoj pjesmi, spjevanoj po staroj predaji, reljefi su doneseni na nekoj lađi u obližnju luku i odatle preneseni u crkvu. Ti stihovi spominju da se to zbilo u XVII. stoljeću,¹³ i otkrivaju po-

datak da su uneseni preko mora ili kako njihov slog jasno odaje, iz Engleske.¹⁴ U XIX. stoljeću ih je nacrtao crtežom i akvarelom Josip Zmajić.^{14a}

U drugoj korčulanskoj crkvi, onoj na Otoku (Badiji) bijahu uzidana dva engleska reljefa, koji su vjerojatno pripadali ciklusu Muke Kristove, također uobičajenom među ovakvim alabastarskim reljefima. Jedan prikazuje Judinu izdaju Krista, a drugi Kristovo bičevanje. Očito je da pripadaju istom ciklusu. Stav i oblik likova, izraz njihova lica i pokreti jasno odaju, kao i reljefi u Čari, englesku školu XIV—XV. stoljeća.¹⁵ Na njima nema tragova polikromije.

Nakon zatvaranja crkve i samostana na Otoku (Badiji)¹⁶ reljefi su preneseni i sada su izloženi u Opatskoj

¹² V. Foretić, Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420, Zagreb 1940, str. 357.

¹³ Pisma o čudotvornoj prilici blažene Gospe »Čarskoga polja« po pučkoj predaji, Dubrovnik 1964, str. 8, 10.

¹⁴ Nad vratima dvorišta je noviji reljef učinjen prema liku Gospe na središnjem alabastru oltara.

^{14a} A. Kapor, Graditelj i kipar Josip Zmajić, Peristil 18—19, Zagreb 1976, str. 132.

¹⁵ Usporedi: Illustrated catalogue... o. c. (6), tabla I; A. M. Olaszewski, o. c. (7), sl. 19, 20; V. Moschini, Le raccolte del seminario di Venezia, Venezia 1940, str. 47.

¹⁶ Lj. Karaman ih je još zatekao na Otoku. Lj. Karaman, Umjetnost u Dalmaciji; XV. i XVI. vijek, Zagreb 1933, str. 142, sl. 74; C. Fisković, Franjevački samostan na »Otoku« kod Korčule. Novo Doba XVIII, br. 30, Split 25. XII. 1935. Reljef Judinu izdaju objavio je Z. Palčok, Korčula (foto vodič), Beograd 1965, sl. 27. Vidi i Lj. Karaman, Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Zagreb 1952, sl. 144.

3 ROĐENJE KRISTOVO, Čara

4 POKLONSTVO KRALJEVA, Čara

5 KRUNJENJE MARIJINO, Čara

6 IVAN KRSTITELJ,
Čara7 EVANĐELIST IVAN,
Čara

zbirci grada Korčule. Njihov prijevoz iz Engleske u franjevačku crkvu na Otok moglo bi se povezati s franjevcem Matejom iz Engleske (Matheus de Anglia), koji je 1400. godine bio starješina toga samostana.¹⁷

S Otoka je pet ulomaka alabastarskih reljefa preneseno u franjevački samostan grada Hvara. Najveći je onaj s prizorom Golgote, na kojemu je raspeti Krist, Marija s Magdalenom, centurion u svjetovnom odijelu s turbanom na glavi,¹⁸ koji razgovara s vojnicima, i anđeo koji prima u kalež krv raspetog Krista. Jedan ulomak prikazuje prizor Kristova pokapanja s mrtvim Kristom na sarkofagu i Marijom Mandaljenom sa zdjelom pomasti. Na drugom ulomku dva vojnika spavaju kraj sarkofaga što je vjerojatno prizor Kristova uskrsnuća.¹⁹ Ostala su dva ulomka svetački reljefni likovi u dugoj biskupskoj odjeći. Ova je, dakle, sada polomljena i rastavljena kompozicija s Otoka činila vjerojatno cjelinu Muke Kristove, a imala je pobočne osamljene likove svetica koji su bili obično postavljeni uz rub ciklusa.

¹⁷ V. Foretić, o. c. (12), str. 347.

¹⁸ Usporedi: Illustrated catalogue... o. c. (6), sl. 21, 24; M. Bianco Fiorin o. c. (7) sl. 29; A. M. Olszewski, o. c. (7), sl. 21.

¹⁹ Usporedi za Uskrsnuće; Illustrated catalog... o. c. (6) sl. 21, 24. Usporedi za Pokapanje Krista: Illustrated catalogue... o. c. (6), sl. 30. Za Uskrsnuće također: T. Hodgkinson, o. c. (6), sl. 1.

Ulomci dvaju takvih likova, jedan s biskupskom mitrom i štapom, a drugi sa štapom u rukama nalaze se u crkvenoj zbirci na otoku Lopudu kraj Dubrovnika. Taj otok je u XV. i XVI. stoljeću imao mnogo pomoraca koji su na dubrovačkim brodovima plovili i do Engleske, pa je prirodno da je neki od njih mogao unijeti ciklus reljefa iz života Kristova u svoj zavičaj. Možda je zbog tih reljefa nastala nepouzdana predaja da je glavni oltar Marijina uznesenja u crkvi Gospe Šunja oduzet iz jedne katoličke crkve u Engleskoj u doba Henrika VIII. i donesen na Lopud.²⁰

Iz dominikanske crkve u Lopudu prenesen je u dubrovačku crkvu istog reda reljef Ivanove glave na tanjuru koji se sada čuva u novouređenoj zbirci umjetnina dominikanskog samostana u Dubrovniku.²¹ Prikazuje glavu sv. Ivana između lika sv. Petra i sv. Williama iz Yorka.²² Pod glavom je janje, očiti znak Preteče, a uz nju dva anđela. U gornjem dijelu je građevinski gotički za-

²⁰ L. Vojnović, Dubrovnik, jedna historijska šetnja, Zagreb 1922, str. 106; V. Lisičar, Lopud, Dubrovnik 1931, str. 45. Vidi o oltaru i G. Gelcich, Dello sviluppo civile di Ragusa Dubrovnik 1884, str. 80. O tom rezbaru iz Bavorske (Bavarus) vidi C. Fisković, Hvarska katedrala, Split 1976, str. 42.

²¹ C. Fisković — K. Prijatelj, Dominikanski samostan Dubrovnik, Zagreb 1975.

²² Usporedi: Illustrated catalogue... o. c. (6), sl. 29.

bat s anđelima i malim Kristom. Na pozadini je naslikano zeleno lišće, a vide se tragovi žute boje na Ivanovoj bradi i crvene na Petrovu plaštu i na anđelu nad njim. Sličan je po kompoziciji tome i drugi reljef u crkvenoj zbirci u Cavtatu, veličine 41 × 21 cm, uokviren naknadno u kasnobarokni drveni okvir. Na njemu je plosnata i široka Ivanova glava kojoj se na bradi vide tragovi crne boje i smeđe na kosi, okružena također sa svetim Petrom i sv. Vilimom iz Yorka, ali su nad njima mjesto anđela dvije okrunjene svete, jedna s mačem, vjerojatno sv. Katarina a druga s Križem, možda sv. Jelena. Među njima u mandorli anđeli drže malog Krista. Nad njima je ravni prozračni baldakin u gotičkim oblicima. Mjesto jaganjca u dubrovačkom reljefu je trnovom krunom ovjenčani Krist koji blagosivlja uspravljen dopojasno u svojem sarkofagu.²³

U gradskom muzeju Korčule izložen je engleski reljef koji potječe iz korčulanske zbirke Boschi.²⁴ I na njemu je u sredini glava sv. Ivana sa sv. Petrom i Williamom iz Yorka, nad kojima su dvije svete. Pri dnu u sredini je zavezani lik Krista, Imago pietatis. Svi ti reljefi po svojoj građi, kompoziciji i likovima pripadaju

²³ Ibid, sl. 47, 48, 51.

²⁴ U toj zbirci ga je zatekao Lj. Karaman, o. c. (16), str. 142, a i ja 1945. godine.

bez sumnje, skupini reljefa koji su se u engleskim gradovima, osobito u Nottinghamu, Londonu i Chellastonu, izrađivali u XIV. i prvoj polovici XV. stoljeća. Ovdje su, kroz bilješke uspoređeni s onim najbližijima u Engleskoj. Iz tih usporedbi vidi se da ovi u Dalmaciji imaju mnogo zajedničkih crta s onima u Engleskoj, pače može se reći da su inačice mnogih njima sličnih u stavu svetaca raširenih ruku, u vazii sa cvijećem na Navještenju, u rasporedu vojnika pri Uskrsnuću i bičevalaca na Bičevanju Kristovu, u obličju anđela, pa i oblikovanju građevinskih dijelova, završnih građevinskih dijelova, građevinskih ukrasa i krunâ na glavi, a i polikromija im je slična. Oni u Čari imaju zlatne točke kao i reljef Uskrsnuća i sv. Tome od Canterbury u londonskom Muzeju Victoria and Albert.²⁵

Engleski se reljefi izvažahu u Italiju, u Francusku, u Španjolsku, Mađarsku i u Poljsku,²⁶ a dopriješe i u trgovački Trst.²⁷ Teško ih je poblize datirati, jer su uo-

²⁵ English Alabasters, o. c. (10), sl. 18, 23; M. Bianco Fiorin, o. c. (7), sl. 36.

²⁶ A. M. Olszewski, o. c. (7); J. Szablowski, Katalog zabytkou Szuki w Polsce I Wojewodztwo Krakowskie I, tekst, str. 287, Ilustracije sl. 586. Warszawa 1953. Vidio sam »Krunjenje Marije« u Muzeju u Barceloni, a četiri u Muzeju umjetnosti u Budapeštu.

²⁷ M. Bianco Fiorin, o. c. (7). Nekoliko reljefa objavljeno u časopisu Connoisseur 1952—1955. godine.

8 BIČEVANJE KRISTOVO, Crkvena zbirka Korčula

9 HAPSENJE KRISTOVO, Crkvena zbirka Korčula

10 USKRSNUĆE KRISTOVO, Franjevački samostan Hvar

11 OPLAKIVANJE KRISTA, Franjevački samostan Hvar

12 DVA SVECA, Franjevački samostan Hvar

13 RASPEĆE KRISTOVO, Franjevački samostan Hvar

14 GLAVA SV. IVANA, Zbirka dominikanaca u Dubrovniku

15 GLAVA SV. IVANA, Crkvena zbirka u Cavtatu

bičajeni i ponavljani proizvod radionica koje su ih izrađivale dugo po određenom obliku a i u sličnoj veličini, ali s obzirom na razvijeniju plastičnost reljefa, moglo bi se ove u Dalmaciji uglavnom datirati u početak XV. stoljeća, iako treba uvažiti da su na evropsko kopno stizali uglavnom tek za vrijeme reformacije kad ih je ikonoklastički pokret u Engleskoj počeo uklanjati pa čak i uništavati. Tada su oni kao predmeti šire potrošnje, lako prenosivi a i likovno dopadljivi za sve slojeve vjernika, u većem broju zasitili neke evropske zemlje, iako su već u XV. stoljeću izgubili prvotnu umjetničku vrijednost. Najvjerojatnije da su tada, radije negoli u XIV. i XV. stoljeću prenašani i u Dalmaciju, i to kao predmeti jednog sporednog vjerskog obožavanja, a tek mjestimice u seoskim sredinama postadoše značajni sadržaji više vjerskog negoli spomeničko-umjetničkog života. One u Čari na Korčuli krajem XVII. stoljeća spominje barokni splitski pjesnik Jerolim Kavanjin u svojem dugom spjevu »Bogaštvo i uboštvo«, i to u šesnaestom pjevanju:

*A u seoskom miestu od Kcara
ima ikona Gospoine
uznesena srid oltara*

*a izdiljana vrhu stine,
ka dopliva na skorupu
plav pridav se morskom lupu.*

On je, dakle, zabilježio predaju da su »slike ter zamjerne« došle preko mora, i to po ondašnjem vjerovanju nakon brodoloma nekog jedrenjaka.

O istovrsnim reljefima izvan područja primorske Hrvatske, zasad nemam podataka, ali čini se da drugdje ne bijahu ni izdaleka tako brojni, ili se nisu sačuvali.

U Sloveniji pak, čini mi se, da je pod uplivom engleskih alabasternih reljefa nastao oltar s prizorima iz legende o životu sv. Erharda koji se čuva u crkvi sv. Jošta nad Dretom u Štajerskoj (vidi sl. E. Cevc, Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana 1963, str. 118, 332, sl. 89—92).

Iz XV. stoljeća potječe i brončani stalak za čitanje evanđelja i poslanica koji je i sada u upotrebi u dubrovačkoj stolnoj crkvi. To je visok lijepo lijevan stalak s tri noge na kojima su tri lavića koji drže ljevast, visok držak opasan prstenima. Na vrhu mu je na kugli uspravni orao raširenih krila i nogâ kojima prsti nemaju nokte, čime je moć grabilice, tom znamenju evangelista Ivana, oduzeta. Na raširenim oštro i vješto, kao

16 GLAVA SV. IVANA, Crkvena zbirka u Korčuli

i glava i čitavo tijelo, rezanim krilima naslanjaju se knjige. Na dršku je još uvijek zagonetni natpis ispisan gotičkim slovima: HENRICE MEMENTO QUIA MORIERIS KYNG. IHESU MERCY.

Natpis se vjerojatno odnosi na engleskog kralja Henrika VIII. iz vremena engleske reformacije.

Poznata su još četiri takva naslona za knjige u engleskim crkvama, jedan u mletačkom Sv. Marku, a jedan u stolnoj crkvi u Urbinu.²⁸

Rijetke su slike engleskih slikara u Dalmaciji. Sve se donedavna nalazio u zbirci umjetnina franjevačkog samostana u Dubrovniku portret čuvenog astronoma, fizičara i matematičara Ruđera Boškovića, koji je naslikao engleski portretist Robert Enge Pine 1760. godine u Londonu. Poprsje znanstvenika je prikazano u civilnom odijelu, u smeđem haljetku s dugmetima i bijeloj košulji sa čipkama naboranim oko vrata i na prsima. Na glavi mu je sjeda kratka vlasulja. Portret je naslikan laganim potezima, lice je izrazito i oči zagledane u daljinu. Pod njim je natpis P. ROGERIVS JOSEPHVS BOSCOVICH SOC. IESV LONDINI AN 1760 AETATI (S SVAE)

²⁸ V. Kostić, o. c. (1), str. 370, sl. 33.

HAEC MODO LONDONI EST FACIES HIC CVLTVS ET ILLA MENS EADEM EST LATIO QVAE FVIT ANTE SOLO

Bošković je nastojao osobito da mu slikar ispiše taj distih, budući da je on ranije nosio isusovačko odijelo i u Londonu je bio prisiljen obući svjetovno.²⁹

Krajem XVIII. a osobito u XIX. stoljeću, kada su dalmatinski jedrenjaci češće pristajali u engleskim primorskim gradovima, iz Engleske se izvozilo u Dalmaciju mnogo posuđa od engleske kamenine za opremu stola, koje se onda širilo, jer bijaše jeftinije od porculana, po svoj Evropi. Bili su to čitavi pribori šalica, tanjura i ostalog stolnog posuđa najprije u klasicističkom stilu manufakture J. Wedgwooda s raznobojnim ukrasima bakroreznih otisaka na površinu predmeta, a zatim istog tog stolnog posuđa u neobaroknim i viktorijanskim oblicima. U dalmatinskim kućama, osobito onim pomoraca, nalazi se mnogo stolnog posuđa različitih engleskih tvrtki iz Londona, Swansea i Cardiffa, i to Tidmarsh e Brown, F. Primavesi e Sons (Cardiff), Marmora, Copeland e Garrett New Fayence, Julian Mattei (Cardiff), pribor za čaj od kositra s markom Philips Asnberry e sons Sheffield i stolni čelični noževi iz Sheffielda. Pomorske obitelji na otocima i u primorskim mjestima posjeduju mnogo stolnih vrčeva od engleske keramike obložene pozlatom brončane boje s lišćem na modrom pojasu pozadine a i reljefnim romantičnim likovima plesača³⁰ i cvijeća. Šalice i zdjelice za sol od te blještave keramike rjeđe su.

U Kneževu dvoru u Dubrovniku sačuvalo se i nekoliko komada starinskog drvenog namještaja u stilu engleskog rezbara Hepplewite, koji potječu iz privatnih kuća u kojima je bilo i sjedalice u stilu Chippendale koji je ponovno bio pomodan potkraj XIX. stoljeća. U Bolu na Braču u kući obitelji Martinis-Marchi, spominju se 1857. *12 careglini inglesi di cereser a lustro nuovi . . . valgono fiorini 30.*³¹ Po tome se vidi da su jedrenjaci i u manja dalmatinska primorska mjesta donosili engleski namještaj, ali i manje umjetnički obrađene predmete.

U knjižnici i zbirci povjesnika Balda Bogišića (1834—1908) u Cavtatu čuva se nekoliko bakroreza engleskih slikara. To su J. Walkers, J. Chapman, W. Skelton, J. Basire, R. Houston, W. William, κ. Sayer, A. Suntach i C. Watson.

U pomorskom muzeju u Kotoru nalazi se slika jedrenjaka »Liverpool Packet«, kojim je zapovijedao pomorski kapetan M. Mrša iz Boke kotorske i s njim obišao rt Horn na putu iz Trsta u Peru, 1843. godine. U Pomorskom Muzeju u Splitu izloženo je nekoliko pred-

²⁹ F. Kesterčanek, Ruđer Josip Bošković u portretima i spomenicima, Vrela i prinosi, sv. 12, Sarajevo 1941, str. 6. Portret je ukraden iz samostana i još nije pronađen. Kopija se nalazi u Pomorskom Muzeju u Dubrovniku. Nekoliko je puta objavljen. Z. Marković, Ruđer Bošković I, Zagreb 1968, tabla I, str. 576.

³⁰ C. Fisković, Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 17, Split 1968, str. 251; C. Fisković, Lastovski spomenici, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 16, Split 1966, str. 134. Najveću zbirku tih vrčeva, oko trideset, ima obitelj dra Vladimira Matanića u Zadru. Usporedi S. W. Fischer, English ilustre pottery. The antique Dealer and Collectors' guide XVI N° 3 str. 24. London december 1961.

³¹ Arhiv Martinis Marchi u Bolu na Braču.

17 ULOMCI RELJEFA, Crkvena zbirka na Lopudu

meta i umjetnina engleskog porijekla. Tu je akvarel jedrenjaka koji plovi razvijenih jedara pred Jakinom, kojemu se prepoznaje minijaturni obris s crkvom sv. Ćirijaka i lukom. Na akvarelu je natpis s imenom broda i zapovjednika iz kraja XVIII. stoljeća:

Minerva
Charles Gibbon
commander
1788

U tom muzeju nalaze se i pomorske nautičke karte hidrografa J. W. Norije pretiskane u prvoj polovici XIX. stoljeća u Londonu, a sličnih iz druge polovice tog stoljeća ima i u obiteljima dalmatinskih pomoraca.

Među svim tim predmetima ističe se veliki i vitki podni sat u visokom drvnom kućištu u spomenutom splitskom muzeju koji potječe iz obitelji Bonicioli s Lošinja. Kućište je izrađeno u prijelaznom kasnobaroknom i neoklasičnom slogu, završetni dvokrilni zabat ukrašen mu je voluticama i mjedenenim vazicama s plamičkom, a i izljebljeni bočni stupići imaju umetnute mjedene šipke. Na mjedenoj je ploči natpis poznatog engleskog urara iz druge polovice XVIII. stoljeća:

FRANCIS UPJOHN
BRIDGER—WATER SQUARE
LONDON

Pomorski kapetan Ivan Ivanušić iz Silbe dao je na porculanske tanjure iz Liverpoola 1784. godine naslikati lik svojeg jedrenjaka. Kapetani iz pomorske obitelji Fiskovića donijeli su kući na Orebiće pomorske sprave, sekstante i oktante za mjerenje visine sunca, koje — kao i mnogi drugi pomorci — kupovahu u Engleskoj. Tamo su među svojevršnim rijetkostima nabavili džepnu mjedenu vagu za mjerenje zlatnog novca, kovanih

guinea, koju je izradio H. Bell u Prescott Lancashireu potkraj XVIII. st., u kojoj je i uputa za upotrebu iz XVIII. stoljeća. Sačuvan je i jedan džepni srebrni sat poznatog engleskog urara Arnolda s natpisom John Arnold V Sohn London Inv. et Fecit N° 284/585.

U arhivima sam naišao i na nekoliko zapisa o engleskim predmetima u Dalmaciji. Tako se u jednom popisu stvari u Dubrovniku 23. kolovoza 1546. godine spominju i predmeti iz alabastera koji su umjetnički obrađeni. Možda bijahu baš ti uvezeni iz Engleske, premda to nije označeno. Cesare Bonajuti, biskup na Hvaru, sredinom XVIII. stoljeća posjedovao je skupi engleski džepni sat koji je oporučno 1759. godine ostavio svoje vikaru Marku Gazaroviću, a makarski arhidakon Fabijan Blašković posjedovao je 1766. godine velike engleske škare. Među starim papirima peljeških kapetanskih kuća sačuvalo se još računa i isplatnica trgovačkih kuća iz engleskih luka gdje su naši pomorci dobavljali od porculana do namještaja mnoge potrebštine za svoj obiteljski i pomorski život tijekom XIX. stoljeća. A engleski brodovi stizahu otprije, osobito u XVIII. stoljeću do Dubrovnika, dok su Dubrovčani plovili k engleskim lukama, pa su se predmeti engleske proizvodnje odatle mogli unositi i tada na našu obalu. Englezi su pak, naročito za Napoleonskih ratova, dovozili u Dalmaciju svoju finu keramiku zgušnjavajući tako stoljećima postojane veze između dvije pomorske pokrajine i ostvarivši izdaleka stanoviti svoj udio u jačanju civilizacije Slavena na Jadranu.^{31a}

^{31a} O engleskim graverima: *Lj. Gašparović*, Katalog izložbe Bogišićeve zbirke u Cavtatu, Zagreb 1959, str. 29, 31, 33; *K. Strajnić*, Izložba gravira Bogišićeve zbirke, Cavtat 1954, str. 7.

Pored tih manjih umjetnina u Dalmaciji postoje i četiri djela vojničkog graditeljstva, i to na otoku Visu podignuta za vrijeme napoleonskih ratova od engleskih vojnih graditelja. Mirom u Požunu 1805. godine Austrija je ustupila Francuskoj Dalmaciju, pa je i otok Vis priznao Napoleonovu vlast, ali se Francuzi ipak nisu uspjeli učvrstiti na otoku, na kojemu često pristajahu engleski i ruski ratni brodovi vršeći kontinentalnu blokadu na brzinu proširenog Napoleonova carstva.

Englezi su se odupirali francuskoj mornarici, gospodarili Jadranom i konačno zauzeli 1812. godine Vis. Uč-

O slici jedrenjaka »Liverpool Packet«: Vodič Pomorskog muzeja u Kotoru, Kotor 1961, str. 29. O engleskim brodovima u Dubrovniku: J. Luetić, Les marines et les navires anglais à Dubrovnik au dix-septième siècle, Le revue mensuelle yougoslave XII, Beograd 1977, str. 34; G. Novak, Vis I, Zagreb 1961, str. 202.

O engleskim satovima: N. Božanić-Bezić, Stari dalmatinski satovi, Mogućnosti, Split, listopad 1966, str. 1115; G. M. Baille, Watchmakers and Clock makers of the World, London 1947, str. 321, E. Bassermann-Jordan / Bertele, Uhren. Würzburg 1961, str. 173, 281, 384, 425, sl. 325. P. Starešina, Pomorstvo Silbe, Zadar 1971, str. 78, sl. 15.

O alabastrima u Dubrovniku: Diversa notariae 109. (1546–1548), str. 43. Historijski arhiv u Dubrovniku.

Iz oporuke biskupa Cesare Bonajutija, Hvar 14. V. 1759: Lascio al Reverendo Signor Archidiacono Don Marco Antonio Gazzari mio diletissimo vicario per piccol contrasegno di gratitudine il mio orologio di Permiskle d'Inghilterra del valor dicecchini dieci, quale si ritrovava appresso di me...

Rukopisi, kutija 69. Historijski arhiv u Zagrebu.

1. XI. 1776. Makarski biskup vratio je arhidjaku Fabijanu Blaškoviću i farfe grande d'Inghilterra.

Makarski biskupski arhiv sv. 148, posebna cedulja. Nadbiskupski arhiv u Splitu.

vrstili su ga jakim i onda suvremenim utvrdama kao što je i sam Napoleon predviđao u pismu potkralju za uzete Italije Eugenu u srpnju 1811. godine:

»Englezi će tu brzo podignuti utvrde da osiguraju za sebe tu važnu točku.«³² Neki nepoznati Višanin spjevao je o tom utvrđenju prigodnicu na svom hrvatskom jeziku, u kojoj pozdravlja početak utvrđivanja, sretan da će bar tako njegov otok izbjeći francuske namete, koji bijahu osiromašili ionako od Mlečića iscrpljenu Dalmaciju. Ovdje joj donosim samo ulomak:

... Čestiti su došli Englezi,
Vas braniti od Frančesi,
Nisu dali njim stupiti,
Ni vas jadno porobiti.
Došli jesu sve jakosti,
I oružja puno dosti,
Koja vas će ušćuvati
I potpunu sreću dati.
Vas će otok utvrditi
I obranu načinili...³³

Prvih rujanskih dana 1811. pregledao je otok engleski vojni inženjer, kapetan W. Bennett i zaključio da ga treba utvrditi baterijama, ali je vjerovao da će ga biti potrebno braniti i ratnim brodovljem. Stari kaštel u luci Komiži bio je utvrđen sa četiri topa, ali je trebalo jače utvrditi glavnu višku luku. Bennett je u ožujku 1813. godine pisao generalu G. Mannu, generalnom nad-

³² G. Novak, Vis, I, Zagreb 1961, str. 210.

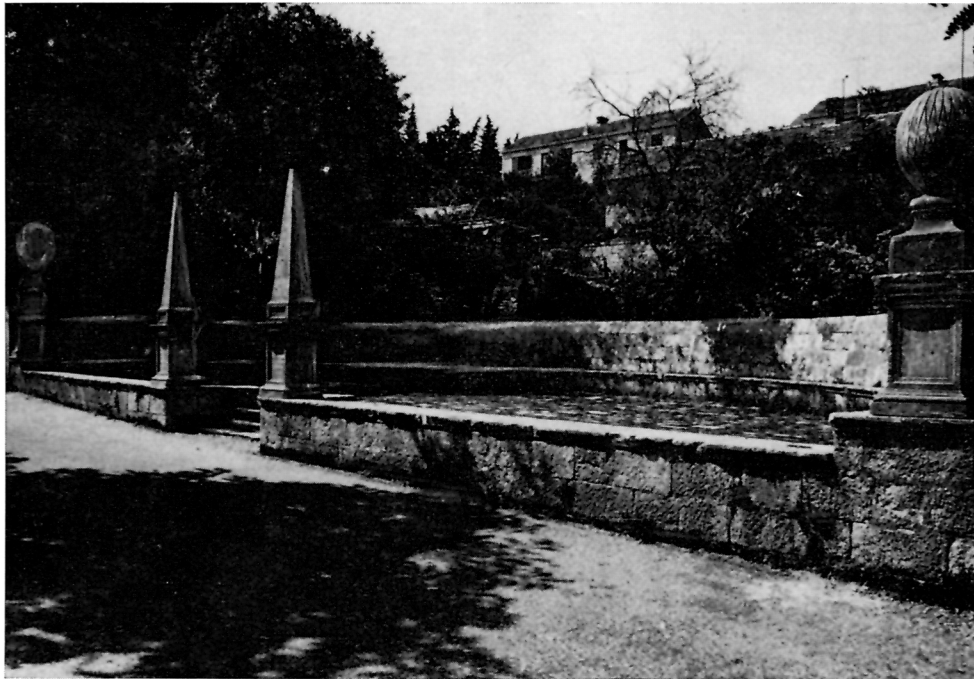
³³ C. Fisković, o. c. (1), II, str. 3.

18 ULAZ U TVRĐAVU GEORGE III, Vis

19 ENGLSKA TVRĐAVA, Korčula

20 KAMENA KLUPA, Korčula

zorniku utvrda, u London da su dvije utvrde već sagrađene, a ostale da su pri završetku. Na tim utvrdama su pored engleskih vojnika radili uglavnom domaći majstori, klesari, graditelji i seljaci, a po nacrtima engleskih vojničkih inženjera među kojima je bio i spomenuti W. Bennett. Višani su se tome odazvali, jer je i vojnički zapovjednik Visa pukovnik George Duncan Robertson pisao s tog otoka 26. travnja 1812. zapovjedniku britanskih vojničkih snaga lordu V. Bentincku da su stanovnici Visa s najvećim zadovoljstvom dočekali engleske vojnike, te da se on nada da će njegovoj posadi pružiti punu pomoć, to više što su stanovnici s obje strane Jadrana nezadovoljni s Francuzima.³⁴ Robertson je u travnju 1812. počeo zidati nad ulazom u višku Luku³⁵ nisku i dugoljastu tvrđavu kosih zidina i opkoljenu jarkom koja je prozvana imenom ondašnjeg kralja Jurja III,³⁶ jer bijaše veća od ostalih. Višani je danas zovu Fortica.

Preko visećeg drvenog mosta, koji se izvlačio na ispruženo postolje iznad jarka, ulazilo se u tvrđavu kroz široka vrata kojima je sred luka uklesana reljefna engleska zastava, a sa strane dva reljefna cvijeta. Viseći zidić, stari i iskušani srednjovjekovni motiv, osiguravao je još i tada ulaz nad kojim je kamena ploča s natpisom

GEORGE THE THIRD

By the Grace of God King of Great Britain and Ireland etc.

1813

³⁴ C. Fisković, o. c. (30) str. 171, bilješka 480.

³⁵ V. sl. G. Novak, o. c. (32), sl. 64.

³⁶ Ne Georga IV, kako piše P. Mardešić, Viška bitka. Pomorski zbornik 4, Zadar 1966, str. 515.

U unutrašnjosti tvrđave su dva dvorišta opkoljena jarcima. U sjevernom je zdenac. Na terasi unutrašnje utvrde su polukružni otvori za topove, a zidovi su osigurani puškarnicama. Lukovi vrata i ostalih otvora zidani su ciglama. Neki dijelovi unutrašnjosti preuređivani su kasnije za austrijske vladavine.

Južno od tvrđave Jurja III. nad uvalom Svitnja nalazi se engleska tvrđava u obliku dvokatne okrugle kule sa završnom terasom i čvrstim svodom. Prozvaše je »Bentinck« po lordu generalu Wiliamu Cavedischu Bentincku, zapovjedniku britanskih vojničkih snaga na Siciliji. Tim imenom je označena i na prvim austrijskim zemljovidima Visa,³⁷ ali joj je naziv davno zaboravljen i zovu je »Terjun«. Opkoljena je niskom višekratnom ogradom poput bastiona.³⁸

Treća engleska tvrđava je prozvana »Robertson« po spomenutom zapovjedniku Visa Georgu Duncanu Robertsonu,³⁹ a četvrtu sagrađenu na Jurjevu brdu, zvanom tako po crkvi sv. Jurja u susjednoj uvali, nazvaše »Wellington«, po vojskovođi Arturu Wellesleyu, vojvodi od Wellingtona pobjedniku francuske vojske kod Waterlooa 1815. godine. Po tom nazivu se može pretpostaviti da je dovršena iza te čuvene pobjede, dakle posljednjih dana engleskog boravka na otoku. Njezini ok-

³⁷ D. Foretić, Vis u međunarodnom zbivanju na početku XIX. st. Mogućnosti III, br. 7, Split 1956, str. 631. G. Novak, o. c. (32), str. 233. Vidi i austrijske zemljovide Visa u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu; A. Jachino, La campagna navale di Lissa 1866, Milano 1966, str. 334, 338.

³⁸ Gauttier-Monnier-Hell-Berard, Recueil des plans des ports et rades de la Mer Méditerranée de la Mer d'Azof, Marseille 1859, tabla 14. Kula Bentinck je pogrešno označena na istočnoj strani Luke.

³⁹ G. Novak, o. c. (32), str. 211, 233.

21 ZVONIK STOLNE CRKVE, Zadar

rugli zidovi, tanji od onih tvrđave »Bentinck«, osigurani su puškarnicama, a unutrašnjost je učvršćena dvama poprečnim zidovima između kojih je okruglo postolje porušenih svodova sazidanih opekom. Wellingtonova slava je odjeknula osobito u dubrovačkom kraju pa mu je npr. Bernard Džamanjić spjevao pjesmu,⁴⁰ a jedrenjak pelješke obitelji Štuk iz Orebića prozvan je 1824. »Waterloo«.⁴¹

Na istočnom dijelu otočića pred ulazom u Luku sagradili su Englezi nisku bateriju kojoj se još vide ruševine. Prozvaše je po mladom komodoru Williamu Hoste, koji ju je kao zapovjednik ratnog brodovlja na Jadranu dao podignuti 1811. godine.⁴² On se istaknuo u bici engleskog brodovlja s francusko-talijanskim brodovljem pred Visom upravo te godine i u oslobađanju Kotora od Francuza 1814. godine. Stoga mu je na spomeniku u londonskoj crkvi, djelu kipara T. Campbella,

1833. godine urezano na medalji sred štita ime Visa LISSA, a na zastavi koju desnica diže nad krunom ime grada Kotora CATTARO. Ti motivi i natpisi poznati su i s medalja njegovih odlikovanja.⁴³ Otočić su po bateriji zvali i u doba austrijske vladavine »Hoste«, ali ga nakon gradnje svjetionika nazivlju »Mala lanterna«.

Engleska vojna uprava je, dakle, učvrstila jako na Visu samo Luku, koja im je bila važnija od Komiže, jer je bila prostranija, a i bliže kopnu zauzetom onda od Francuza.

Gradnjom tih utvrda upravljao je vojnički inženjer Henrison, a ubrzanim radom velikog broja zidara i radnika dovedenih iz Dalmacije, Istre i Italije,⁴⁴ kojima se pridružiše i otočani, gradnje bijahu brzo dovršene.

Austrija je nakon odlaska Engleza pojačala utvrđenja, ali je zatim 1873. godine odjednom razoružala Vis, sru-

⁴⁰ F. Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagne*, Zadar 1830, str. 273.

⁴¹ S. Vekarić, *Pelješki jedrenjaci*, Split 1960, str. 272.

⁴² D. Foretić, o. c. (37), str. 630; P. C. MacFarlan, *Commander in the Adriatic, History today*, London, february 1970, str. 107.

⁴³ A. S. Dabinović, *William Hoste, Englezi na Visu, Jadranska straža XIV*, broj 9, Split 1939. Vidi o Hosteu i Dubrava, br. 13, Dubrovnik 1941, str. 30; M. Milošević, *Uloga jedne engleske eskadre kod osvajanja Boke ... (1813—1814)*, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XIV*, Kotor 1966, str. 125.

22 ENGESKI SAT U Pomorskom muzeju u Splitu

šivši djelomično i engleske utvrde,⁴⁵ koje stoga, osobito ku'le Wellington, Robertson i Bentinck, pokazuju očite i jake tragove nasilnog rušenja, a oštećenja se vide i na tvrđavi Jurja III.

Kao daleki spomen na francusko-engleske pomorske sukobe u doba Napoleonovih ratova ostalo je na poluo-točiću sv. Jurja pri moru⁴⁶ osamljeno groblje engleskih mornara, kojima su kosti nedavno prenesene na britansko vojno groblje u Beogradu.

Prije napuštanja Visa, engleska vojna uprava dala je 1815. godine ograditi kamenim zidom i urediti groblje u koje se ulazi kroz mala vrata izrađena »a bugnato«. Na ogradnom zidu je natpis uklesan slovima klasične kapitale u spomen mornara poginulih u okršaju francuskog i engleskog brodovlja 13. ožujka 1811. godine, u kojemu su Francuzi uzalud kušali oteti Englezima Vis.⁴⁷

⁴⁴ G. Novak, o. c. (32), str. 212; D. Foretić, o. c. (37), str. 631.

⁴⁵ G. Novak, o. c. (32), str. 239; L. Beritić, Obalna utvrđenja na našoj obali, Pomorski zbornik I, Zagreb 1962, str. 247, 248.

⁴⁶ Ne na Prirovu, kako piše D. Berić, Arhivi otoka Visa, Split 1958, str. 36.

⁴⁷ A. J. Kuljiš, Englesko francuski boj pod Visom godine 1811, Split 1909, str. 14.

HERE
LIE INCLOSED HTEREI MAIN
BRITISH SEAMEN WHO
LOST THEIR LIVES IN
DEFENCE OF THEIR KING
AND COUNTRY
A. D. MDCCCXV

Sred grobišta je bila postavljena trobrodna prizma s oblom kamenom vazom na vrhu u spomen engleskih mornara ratnog broda »Victorious« poginulih u veljači 1812. u okršaju s francuskim ratnim brodom »Rivoli« blizu Mletaka. Na mramornoj ploči je pisalo:⁴⁸

THIS
MONUMENT WAS ERECTED
BY THE CAPTAIN AND OFFICERS
OF
THE BRITISH LINE OF BATTLE SHIP
»VICTORIOUS«
IN MEMORY OF
ELEVEN BRAVE ENGLISHMEN
INTERRED NEAR THIS SPOT
WHO DIED OF THE WOUNDS THEY RECEIVED
ON THE 22 OF FEBRUARY 1812
IN ACTION WITH THE FRENCH SHIP
»RIVOLI«
OF 74 GUNS
ON THE COAST OF VENICE
AS
A TRIBUTE DUE TO THEM
AND THE MANY GALLANT FELLOWS
WHO LOST THEIR LIVES ON THAT DAY
IN THEIR COUNTRY'S CAUSE

Na drugoj strani prizme bio je uklesan prijevod natpisa na onda službenom talijanskom jeziku, ali su oba istrošena učinkom morske soli. Engleski predstavnik u Jugoslaviji dao je postaviti novu ploču istog sadržaja kojemu je pri kraju dodano:

THE ABOVE WAS INSCRIBED ON A MONUMENT
FORMERLY STANDING IN THIS CEMETERY
WHICH WAS DESTROYED DURING WORLD WAR II
APRIL 1963

Sa groblja je za vrijeme talijanske okupacije nestao kameni četverouglasti stupić kojemu je na izduženom i profiliranom vrhu stajao ukrasni akroterij nalik oblom plodu prenesen s nekog ranijeg spomenika, možda i s obližnje crkvice. Na ploči stupića je pisalo:

ERECTED TO THE MEMORY
OF BRITISH OFFICERS AND
MEN KILLED IN THE BATTLE
OF LISSA ON 13TH MARCH 1811

Oba spomenika pokazivahu vitkim i jednostavnim oblikom žedne odraze klasicističkog stila. Pogrešku u prvoj crti prvog i zadnjeg navedenog natpisa može se pripisati klesaru nevještu engleštini.

Između tih spomenika sazidan je niski grob pokriven kamenom pločom na kojoj je natpis:

HON^{ble} CHARLES ANSON
A. D. 1812

⁴⁸ A. J. Kuljiš, o. c. (47), spominje na groblju »lijepu piramidu«. Možda je ona bila na vrhu kamene prizme, gdje je zatim postavljena vaza.

Taj midskipman je služio na fregati »Bachante«, a poginuo je 23. rujna 1811. prigodom slučajne eksplozije topa, dok je brod plovio na pučini pred Visom. On, dakle, nije bio kontraadmiral kao što se ranije pisalo. Bio je treći sin Thomasa, prvog vikonta Ansona i supruge mu Anne Margaret Coke kćerke prvog grofa od Leicester. Stoga mu je i napravljen posebni grob.⁴⁹

U hrvatskoj narodnoj pjesmi opjevan je francusko-engleski okršaj 22. veljače 1812. i pjesnik želi pokopanim mornarima:

*»Blago viško nebo da ih čuva,
Da im kosti zaslužne miluje«.*

Za vrijeme drugog svjetskog rata otok je Vis bio nakon pada fašističke Italije važno uporište jugoslavenke narodnooslobodilačke vojske, središte njezina glavnog štaba i vrhovne narodne vlasti, stoga je na otoku boravila i engleska i američka vojna misija. U kući u kojoj su živjele postavljena je spomen-ploča:⁵⁰

GODINE 1944. U OVOJ KUĆI BILE SU SMJEŠTENE
ENGLESKA I AMERIČKA VOJNA MISIJA PRI
VRHOVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

Na brdu Čunkovica oko pet kilometara od mjesta Visa podignut je jednostavni kameni spomenik poginulim engleskim avijatičarima:⁵¹

⁴⁹ Prema podacima o njemu i njegovoj smrti pri eksploziji brodske topa, koje sam dobio od Povijesnog odjeljenja Ministarstva obrane u Londonu preko britanskog konzula g. M. Alan Smidta 7. VII. 1964. On nije, dakle, poginuo u sukobu francuskog i engleskog ratnog brodovlja 1811. godine, kako piše H. F. Brown i W. Tyndale, Dalmatia, London 1925, str. 131.

⁵⁰ N. Božanić-Bezić, Spomenici najnovijeg doba na otoku Visu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 17, Split 1968, str. 305.

⁵¹ Ibid., str. 311.

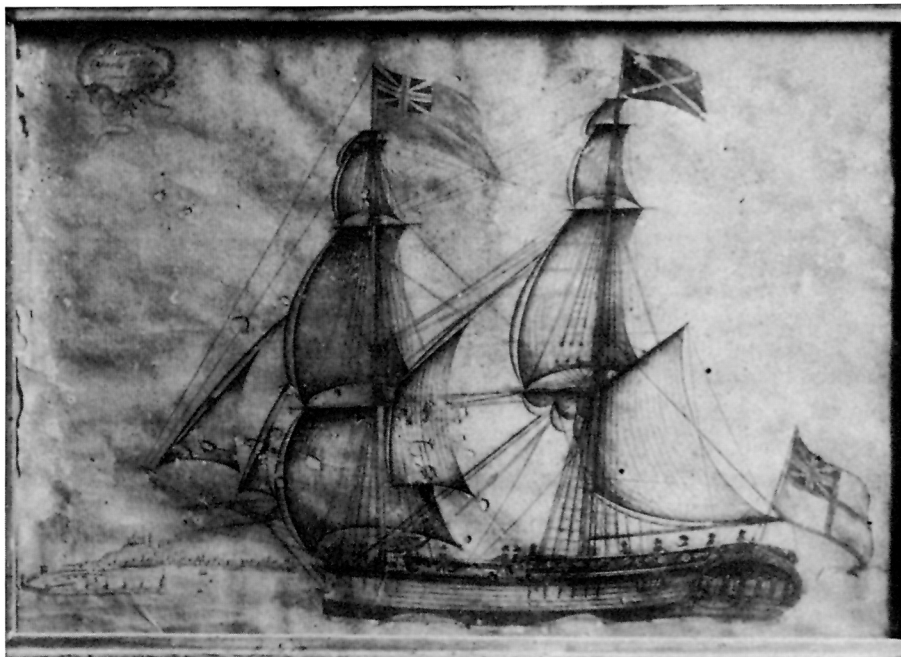
NA SLAVNU
USPOMENU
AVIJATIČARIMA
ROYAL AIR FORCE
KOJI SU DALI
SVOJE ŽIVOTE
U OPERACIJAMA
NAD
JUGOSLAVIJOM
1944—5

Na viškom groblju pokopani su i engleski vojnici koji su poginuli na Visu i u okolici. Nakon rata kada im kosti bijahu prenesene na groblje u Beograd, skupa s kostima onih koji padoše u napoleonskim ratovima, postavljena je na viškom groblju ova spomen-ploča:

THIS MONUMENT WAS ERECTED BY THE CAPTAIN AND OFFICERS OF THE BRITISH LINE OF BATTLE SHIP VICTORIOUS IN MEMORY OF ELEVEN BRAVE ENGLISHMEN INTERRED NEAR THIS SPOT WHO DIED OF THE WOUNDS THEY RECEIVED ON THE 23 rd FEBRUARY 1812 IN ACTION WITH THE FRENCH SHIP RIVOLI OF 74 GUNS ON THE COAST OF VENICE AS A TRIBUTE TO THEIR MEMORY AND THE MANY GALLANT FELLOWS WHO LOST THEIR LIVES ON THAT DAY IN THEIR COUNTRY'S CAUSE

THE ABOVE WAS INSCRIBED ON A MONUMENT FORMERLY STANDING IN THIS CEMETERY WHICH WAS DESTROYED DURING WORLD WAR II APRIL 1963.

Pored Visa engleska je mornarica zauzela i otok Korčulu okupiranu od francuske vojske, i to u veljači 1813. Englezi su zadržali otok i grad, kao važno strateško uporište prema Pelješcu okupiranom od Francuza i kao prolaz kroz Pelješki kanal.

23 ENGLESKI JEDRENJAK »MIGNERVA« u Pomorskom muzeju u Splitu

24 ENGESKI VRČEVI iz 19. stoljeća

Za njihove vladavine, koja je potrajala sve do 1815. godine, Englezi su podigli na Korčuli dvije građevine koje se još sačuvaše. Vrh grada na brežuljku koji se izdiže nad svojom okolicom podigoše čvrstu okruglu tvrđavu suženu prema vrhu. Na njoj je tri reda puškarica, a bio je otvor za top i stražarnica sa nizom zuba (merlato) na vrhu. U unutrašnjosti su uski hodnici, svodovi i drveni podovi. Zidahu je 1813. godine pod upravljanjem engleskih inženjera i Korčulanina Vicka Dimitrija vješti korčulanski kamenari.⁵² Oni su uz pla-

ću pod nadzorom protomajstora Marina Brčića Lave iz Zrnova gradili i ceste na otoku,⁵³ osobito put koji iz grada vodi k selu Lombardi, plodnom a i strateškom dijelu otoka. Uz taj put kraj jugoistočnog predgrađa dali su sagraditi u klasičnom stilu grčke egzedre, polukružno prostrano kameno sjedalo ograđeno naslonom od okolnog polja, a zidićem od ceste. Na završetku zidića i početku naslona uzdignute su na postolja dvije kamene kugle, a uz niska vrata koja vode k sjedalu i na kameni pločnik podignute su dvije vitke piramide s dvije lopte na vrhu koje su kasnije otučene, ali im je željezni klin ostao. Na postoljima su urezana dva

⁵² V. Vuletić-Vukasović, Otok Korčula pod vladavinom engleskom. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku XI, Split 1838, str. 93, 106, 109, 137, 153.; V. Ivančević, Pad Korčule u engleske ruke g. 1813, Zbornik otoka Korčule - 2. Zagreb 1972, str. 103.

⁵³ Ibid., Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku XII, Split 1889, str. 74—76.

25 ENGESKI VRČEVI iz 19. stoljeća

natpisa u počast engleskog vojničkog zapovjednika Korčule Petra Lowena, koja su dali urezati građani na rastanku s njim, a u znak njegova dobrog upravljanja gradom. Urezali su čak da su u to doba ratne okupacije uživali u slobodi:

PETRO LOWEN
CVIVS FOELICIB^S AVSP^S
HOC CIVIB^S SOLATIV^M
VIAQ HAEC CVRIB^S APTA
INCOLIS OMNIB^S
COMODO ET VTILITATI
CONSTRVCTA.
LIBERTATE FRVENS
HOC GRATI ANIMI
TESTIMONIVM
COMTAS CVRZOLENSIS
POSTERIS TRADENDVM
DESSIGNAVIT
MDCCCXV.

Taj natpis⁵⁴ očituje jasno pravilno načelo ove gradnje; udobna je, ugodna i korisna. Sjedalo je pravilno, ukusno oblikovano u skladnim omjerima i usklađeno s pitomošću okolišnog krajolika. Može se, dakle, ubrojiti u ljepše javne spomenike klasicizma u Dalmaciji, u kojoj su zgrade tog vremena zbog ondašnjeg rata i neimaštine rijetke.⁵⁵ Po njegovu uzoru, ali u čednijem i ne-

spretnijem obliku, podignuto je polukružno sjedalo u luci susjednog grada Hvara, a kompozicija s piramidicama i kuglama ponovljena 1857. godine na dvorišnom stepeništu obitelji Orebić u obližnjim Orebićima na Pelješcu.

Engleski arhitekt i pisac knjiga »Modern Gothich Architecture« Toma G. Jackson koji je u svom djelu »Dalmatia the Quarnero and Istria« opširno u tri sveska, objavljena 1887. godine u Oxfordu, pisao o dalmatinskim i istarskim spomenicima, izradio je nacrt za dogradnju zvonika stolne crkve u Zadru. Taj zvonik je započet i sagrađen mu je tek prvi kat krajem XV. stoljeća, a za ostali njegov dio i završetak Jackson je napravio nacrt, koji je izveden uz neke preinake ondašnje Središnje komisije za spomenike u Beču.⁵⁶ Podanak i prvi kat zvonika određivahu već izgled ostalog dijela, pa ga je Jackson, donekle po uzoru na zvonik stolne crkve u susjednom gradu Rabu, izveo u romaničkom stilu. Mirni obris zvonika s monoforama i biforama, ogradicom terase i završnom piramidom usklađen je s crkvom kojoj pripada, s obrisom Zadra i okolice. U tome je projektant uspio i zvonik se istaknuo kao skladna vertikala nad gradom i okolicom, u kojoj građevinski prednjači. Dovođen je u svojoj visini od pedeset i šest metara 1892. godine. Preživio je i nemilosrdno bombardiranje izmučenog grada i danas se diže nad njegovom obnovom sa svojim pokretnim brončanim anđelom na vrhu, koji okretanjem označuje smjerove vjetrova.

⁵⁴ Donose ga uz manje greške V. Vuletić-Vukasović, o. c. (52), str. 106; N. Trojanis, Sui monumenti di storia e di arte esistenti nella città ed isola di Curzola. Trst 1911, str. 33; T. G. Jackson, Dalmatia the Quarnero and Istria II, Oxford 1887, str. 247.

⁵⁵ S. Piplović, Garanjinov ljetnikovac u Divuljama, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 20, str. 165.

⁵⁶ G. Bersa, Quida storico-artistica di Zara, Zadar 1932, str. 59.

Zahvaljujem Krešimiru Tadiću i Živku Bačiću na fotografijama.

Summary

ENGLISH MONUMENTS AND MEMENTOS IN DALMATIA

The Yugoslav coast with its maritime trade, has always enjoyed contact with England, particularly from the 14th century, and objects of art were brought to Dalmatia from England. Shown here are alabaster reliefs in the Gothic style of the 15th century, which were imported from England to many European countries, including Dalmatia. Most of the reliefs come from St. Mary's Church (Marijina crkva) in the village of Čara, and from the Franciscan church on the island of Korčula. After the war some of these reliefs were taken from the monastery on the island Otok, not far from Korčula, to the church collection in Korčula and some to the Franciscan monastery on the island Hvar. Some reliefs can be found in churches of the old Dubrovnik Republic, in the Dominican church in Dubrovnik, in the church collection on the island Lopud and in the little town of Cavtat. All these reliefs have the same characteristic style and some even have traces of the original polychrome. They are similar in size to the alabaster reliefs in England from the 14th and 15th centuries.

Of the English metal objects the bronze stand for reading the gospels and epistles is outstanding; it originates from the 15th century and is situated in the cathedral in Dubrovnik. Also out-

standing is the small collection plate from the 18th century, from the Fisković collection in Orebić on the island of Pelješac.

Paintings were very rarely brought back to Dalmatia. Among those paintings which did find their way to Yugoslavia the portrait of the astronomer, Ruđer Bošković, is exceptional. It is the work of the English portrait painter, Robert Enge Pine, from the year 1760, which was recently stolen from the Franciscan museum in Dubrovnik.

During the 18th, and particularly the 19th century, Dalmatian sailors brought back English porcelain and ceramics (stoneware) and navigational charts from England.

Some of the towers which were erected by English army architects at the time of the Anglo-French wars of the Napoleon era, were preserved on the island of Vis, and in the town of Korčula a monument was erected to the army commander on the island of the same name. The English architect, Thomas G. Jackson, built on to the bell tower of Zadar Cathedral during the 19th century in Neo-Romanesque style. This bell tower had originally not been completed in the 15th century. This was mentioned in the report on the Symposium »Dubrovnik's Relations with England« in 1977.